

Año LIII. urtea
131 - 2021
Urtarrila-ekaina
Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Ohar etimologikoa: *golde*

José Ignacio Hualde

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LIII. urtea - N.º 131. zk. - 2021

Urtarrila-ekaina / Enero-junio

ARTIKULUAK / ARTÍCULOS / ARTICLES

Gulibarko aldaeraren inguruan (eta 3 – Txulapaingo azpialdaera: Elbarrena)
Koldo Artola 9

Garibairen errefracuetako *diago*: euskara, zakurrak eta ustekabeko beste
etimologia batzuk
Borja Ariztimuño López 47

Emakumearen irudia Axularren *Geron*
Enara San Juan Manso 61

Arrangoitzeko euskararen bilakaera Kanadara igorri gutun pribatu baten argitan
Maitena Duhalde de Serra 89

Dialekto-berdintzeari Lezamatik begira: adinaren, generoaren eta hizkuntz
jarrerren garrantziaz
Azler García-Palomino 113

Mahats hitzaren etimologia
Julen Manterola, Markel Lizasoain 147

Ohar etimologikoa: *golde*
José Ignacio Hualde 179

ERRESEINAK / RESEÑAS / REVIEWS

Censura y Literatura. Memorias contestadas
Nerea Eizagirre 195

*El Vocabulario Pomier. Edición y estudio de un diccionario manuscrito
anónimo euskera-español*
Nerea Fernández de Gobeo Díaz de Durana 199

*Gipuzkoa antzinaroan: hizkuntzak eta eremu linguistikoak onomastikaren
argitan*
Jose M. Vallejo 205

Sumario / Aurkibidea

VARIA

Gipuzkoa in antiquity: languages and linguistic areas in the light of onomastics

Luis Mari Zaldúa Etxabe

213

Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales /

Rules for the submission of originals

237

Ohar etimologikoa: *golde*

Nota etimológica: *golde* ‘arado, reja de arado’

Etymological note: *golde* ‘plow, plowshare’

José Ignacio Hualde
University of Illinois at Urbana-Champaign
jihualde@illinois.edu
<https://orcid.org/0000-0003-4969-2995>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv131.7>

Nire esker ona bihoakie Julen Manterolari bibliografia eta beste gauza askorekin emandako laguntzagatik, Joseba Lakarrari nire hipotesiaren alderdi ahulak bilatzeagatik, eta artikuluaaren ebaluatzaile anonimoei beren oharrengatik.

Jasotze data: 2021/04/22. Behin-behineko onartze data: 2021/05/24. Behin betiko onartze data: 2021/06/03.

LABURPENA

Tradizioz pentsatu da *golde* hitza lat. *culter*-etik datorrela. Hala ere, EHHEn arazo fonologiko handiak ikusten dira etimologia honetarako eta ondare zaharreko hitza dela proposatzen da (*gorri* eta *gordin* hitzen familiakoa). Jatorria ondo zehaztuz gero, hala ere, arazo fonologikoak desagertzen dira. Gaurko bearn. *coudre* dudarik gabe *kóldrə zaharrago batetik dator eta litekeena da hitz horrek *kóldə aldaera bat izana, gertakaria erregularra baita gaskoiez (ÁLTERU > *altr*e > *aute*, *aude* ‘beste’; cf. baita ere Gerseko gask. *coute* ‘golde’). *kólde hori da euskarak mailegatu zuen hitza. Euskararen barneko soinua aldakuntza bakarra hasierako herskariaren ahostuntzea izan da.

Gako hitzak: euskal hiztegia; etimologia; bearnesa; galo-erromanikoa; maileguak.

RESUMEN

Tradicionalmente se ha pensado que *vasc. golde* ‘arado; reja de arado’ proviene del lat. *culter*. En el EHHE, sin embargo, se notan ciertos problemas fonológicos serios para esta etimología y se propone un origen interno relacionado con *gorri* y *gordin*. Aquí se sugiere que, si hacemos precisa la fuente del préstamo, los problemas fonológicos desaparecen. El bearnés moderno *coude* deriva de un *kóldrə anterior, que a su vez debió tener una variante *kóldə, pues la pérdida de /r/ es regular en este contexto en gascón (ÁLTERU > *altr*e > *aute*, *aude* ‘otro’; cf. asimismo gasc. *coute* ‘reja de arado’). *kóldə habría sido la fuente del préstamo. El único cambio vasco es la sonorización de la consonante inicial.

Palabras clave: léxico vasco; etimología; bearnés; galo-romance; préstamos.

ABSTRACT

A long tradition has posited that Bq *golde* ‘plow(share)’ derives from Lat *culter* ‘knife; plowshare’. The EHHE, however, notices phonological difficulties for this etymology and proposes an intra-Basque origin. I argue for a Gascon etymology. Both the voicing of /t/ and the loss of /r/ (in -CrV) took place in the source language. The latter change is regular in Gascon (cf. ÁLTERU > *altr*e > *aute*, *aude* ‘other’). It is thus almost certain that the Bearnese Gascon word *kóldrə (modern *coudre*) developed a variant *kóldə when the sound change was active (cf. Gers gasc. *coute*). This would be the actual source of the loan. The only Basque-internal sound-change is the voicing of the initial consonant.

Keywords: Basque lexicon; etymology; Bearnese; Gallo-Romance; loanwords.

1. SARRERA. 2. LATINETIK GALO-ERROMANIKORA. 3. G-ERROM. /KULTRƏ/ > BEARN. /KUDRƏ/. 4. DARDARKARIAREN GALERA GASKOIEZ. 5. BEARN. *KOLDƏ > EUSK. /GOLDE/. 6. ALDERDI SEMANTIKOAK. 7. LABURPENA ETA ZENBAIT ONDORIO. 8. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Golde hitzak antzekotasun nabaria du inguruko erdaretan goldea edo golde-burdina izendatzeko erabiltzen den hitzarekin: naf.-arag. *cuitre*, *cutre*, bearn. *coudre* /kúdrə/, fr. *coultre*; cf. ing. *coulter*, frantsesetik mailegatuta. Euskalari askok, antzekotasun honetaz aspalditik ohartuta, proposatu dute, erdal hitz horiek bezala, euskal hitza ere lat. *culter* ‘golde-burdina’ hitzetik datorrela (ikus Agud & Tovar, 1988-1994, s. v.; EHHE, s. v.).

Beharbada Luchaire-k (1877, 43. or.) jarri zuen iritzi hori izkribuz beste inork baino lehenago. Luchairerentzat euskal hitzen eta gaztelaniaren edo gaskoiaren hitzen arteko antzekotasun guztiak ez dira esplikatzen euskarak gaztelaniatik edo gaskoitik mailegatu zituelako. Kasu batzuetan mailegua zaharragoa da eta euskarak latinetik hartu zuen zuzenean:

Les ressemblances de lexique qu'offrent le basque et le gascon, pour les mots d'origine latine, ne proviennent pas seulement d'emprunts faits par les Basques à leurs voisins, mais de l'action directe de la langue latine sur l'euskara (Luchaire, 1877, 43. or.).

Adibidetzat hurrengo euskal hitzak ematen ditu:

Nous l'avons déjà montré en citant les mots *errégé* (regem) et *miru* (miluus), auxquels on pourrait ajouter *angeru* (angelu-m), *ahate* (anatem), *baba* (faba), *bago* (fagum), *gazelu* (castellum), *bilo* (pilu-m), *didari* (digitale), *gerthu* (certu-s), *golde* (culter), *goru* (colus), *magina* (vagina), *maingu* (mancus), *patu* (fatum), *zeru* (coelum) (Luchaire, 1877, 43. or.).

Luchairek gehitzen du, dena den, mailegu horiek guztiak ez direla adin berekoak; adib. *errege* hitza *zeru* hitza baino zaharragoa da euskaraz dudarik gabe, latinaren belarra mantentzen baitu (Luchaire, 1877, 44. or.). Hemen interesatzen zaiguna da emandako zerrendan «*golde* (*culter*)» aurkitzen dugula.

Schuchardt-ek (1893, 1912) ere azalpen bera ematen du: *golde* euskal hitza latinaren *culter* hitzetik dator, bearnesaren *coudre* hitza bezala.

Gavel-entzat (1930), aldiz, argi dago euskal hitza gaskoi zaharretik datorrela eta ez latinetik zuzenean. Gavelek iradokitzen du euskal hitzaren iturria gaskoi zaharreko balizko **colter* edo **colder* bat dela, eta saiatzen da bukaerako *r*-aren galera zeharka esplikatzen. Hala ere, esan behar da gaskoiez benetan aurkitzen ditugun formak bokalez bukatzen direla: /kútrə/, /kúdrə/, /kútə/. Hau da, -Crə proposatu behar dugu, ez -Cər.

Mitxelenak bere *Fonética Historica Vascan* behin baizik ez du aipatzen gure hitza, orri-azpiko ohar batean: «Tanto el ronc. como el sul. tienen *golde* ‘reja de arado’ que se supone proviene del lat. *culter*» (Mitxelena, 1977, 230. or., 10. oh.).

EHHEko egileek, aldiz, ez dute onartzen Luchairengandik behintzat datorren azalpena. Bi arazo fonologiko ikusten dituzte. Hasteko, lat. *culter* nominatibotik zein *cultrum* akusatibotik zaila da eusk. *golde* eratortzea euskararen arau diakronikoen bidez. Nominatibotik badator, zergatik galtzen da bukaerako *-r* kontsonantea? Eta akusatibotik badator, latinetik mailegu gehienak bezala, zergatik galdu da *-ru* bukaera osoa? Gainera, bigarrenik, jatorria hori balitz, erronkarieraz eta zubereraz ***golte* espero genuke; baina, Mitxelenak azpimarratu bezala, hori ez da aurkitzen duguna. Gavelen proposamenak ere arazo larriak ditu, esan bezala.

Arrazoi horiengatik EHHEn baztertzen da mailegua eta, horren orde, euskal jatorri bat proposatzen da hitz honetarako: *gorri* eta *gordin* hitzen familiakoa izango litzateke. Beraz, eusk. *golde* hitzaren eta errom. *cu(i)tre*, *coudre*, *coultre* hitzen arteko azaleko antzekotasuna *mirage* bat izango litzateke, besterik ez.

Hemen azaldu nahi dudana da badirela pisuzko arrazoiak mailegaketaren hipotesia ez baztertzeko. Tradiziozko azalpena, dena den, zehaztu behar da, eta hori guztiz garrantzitsua da: *golde* ez dator lat. *culter*-etik zuzenean, Luchairek nahi zuen bezala, gaskoi zaharretik baizik, Gavelek proposatu legez, baina ez Gavelek proposatu zuen bidetik. Hau ikusteko kontu gehiagoz miatu behar dugu gaskoiaren bilakaera fonologiko diakronikoa. Ikusiko dugunez, maileguaren iturri zuzena zehaztuz gero, posible da EHHEn aipatzen diren arazo fonologiko guztiak gainditzea. Are gehiago, Bearnoko gaskoiaren bilakaera diakronikoaren xehetasunak kontuz hartzen ditugunean, euskal eta erdal hitzen arteko lotura genetiko ia bazterrezin agertzen zaigu. Hurrengo atalean ematen dut nire azalpena, hiru etapa bereiziz hitzaren historian: hitzaren latinetik galo-erromanikorako bilakaera, galo-erromanikotik bearneseraino jasandako soinu aldakuntzak eta /r/-aren galera. Bosgarren atalean mailegaketa prozesua kontsideratzen dut. Seigarren atalean alderdi semantikoak hartzen ditut kontuan, euskarazko *golde*

hitzaren eta erdal hitzaren adierak ez baitira guztiz berdinak. Azkenik, zazpigarren atalean, laburpena egiten dut, zenbait ondorio atereaz.

2. LATINETIK GALO-ERROMANIKORA

Atal honetan azaltzen ditudan bilakaerak frantsesaren edozein historian aurkitu daitezke (ikus adib. Marchello-Nizia, Combettes, Prévost & Scheer, 2020; Price, 1984; Rohlf, 1970). Hala ere, irakurle askorentzat gaia ezagunegia bada ere, iruditzen zait komeni dela urratsez urrats deskribatzea mintzagai dugun hitzaren bilakaera diakronikoa, bitarteko urrats batzuk garrantzitsuak baitira eman nahi dudana azalpenerako.

Latinetik erromantzeetara belaunaldiz belaunaldi iragan diren izen gehienekin egin behar den bezala, latinaren akusatibotik hasiko gara; hau da, *cultrum* formatik. Ohi den bezala, bukaerako *-m* kontsonantea kenduko diogu hitzari, kontsonante hori oso goiz galdu baitzen latinez bisilabadunetan eta hitz luzeagoetan (hau da, azentua azken silaban ez zegoenean). Eta ohi den bezala, horrela lortzen dugun hitza maiuskula txikitant emango dut: CŪLTRU, diakritiko batekin markatuz lehen bokala laburra zela.

Nafarroan eta Aragoian *cu(i)tre* ‘golde’ hitza aurkitzen bada ere, argi dago hizkuntza iberorromantzeetan gure hitza bortuz bestaldetik hartutako mailegu bat dela. Bestela *cu(i)tro* izango genuke (aragoiera zaharrean ere aurkitzen omen denez –ikus FEW 2/2, 1503a. or., s. v. *cūlter-*), eta ez *cuitre* ~ *cutre*.

Galiako erromantzean kokatuta, beraz, CŪLTRU hitzak pairatu zituen lehen aldaketek bokalak aldatu zituzten. Iberorromantzean eta italoerromantzean bezala, galorerromantzean ere latinaren ū laburrak /o/ eman zuen silaba azentudunetan lehen garai batean (lat. ō luzearekin batuz, cf. adib. GŪTTA > gazt. *gota*, fr. zah. /gotə/). Aldakuntza hau III. mendean-edo gertatu zen (Loporcaro, 2011, 111. or.; Straka, 1979, 180. or.). Hitz-bukaerako silaba azentugabeetan, aldiz, /u/ galdu zen galorerromanikoan (Iberia eta Italiako erromantzetan ez bezala); adib. AMĪCU > gask., lang., kat. *amic*, fr. *ami* (VII. mendean; Straka, 1979, 242. or.).

Nahiz eta bokal erorketa hori guztiz orokorra izan, galera horren ondorioz hitz-bukaerako kontsonante talde «zail» bat sortu zenean, bokal neutro bat /ə/ garatu zen ahoskera erraztuz. Bokal neutro hori frantsesez <e> letrarekin idazten da. Adib. LĪBRU > fr. *livre*, kat. *llibre*. Bearnoko gaskoiez ere hitz mota honetako azken bokal azentugabea [ə] ~ [œ] ahoskatzen da (ikus Lespy, 1880, 14. or. § 23, 16. or. § 26). Hemen /-ə/ erabiliko dugu. CŪLTRU hitzaren kasuan, beraz, honako garapena dugu latinetik galorerromanikora:

- (1) Latinetik galorerromanikora
CŪLTRU > G-Errom. */koltrə/

Beranduago (eta katalana aldakuntzaren eremu geografikotik kanpo utziz) latinaren /ū/ luzetik zetorren bokala aurreratzen da hizkuntza galorerromanikoetan, /u/ > /y/; adib: LŪNA > /lunə/ > fr. *lune* /lynə/, TŪ > fr. *tu* /ty/. Gero, /o/ bokalak hartzen du hutsik

utzitako lekua zenbait ingurune fonologikotan; adib. GÜTTA > fr. zah. /gotə/ > fr. *goutte* /gut/. Beraz, gure hitzak hurrengo eboluzioa izan zuen frantsesez:

- (2) Galo-erromanikotik frantses zaharrera
*/koltre/ > /kultre/, fr. zah. *coltre, coulre*

Forma hori da, ziur asko, ingelesak mailegatu zuena, gaur egungo ingelesez *coulter*. Hauxe da hitz honen etimologiari buruz *Oxford English Dictionary* delakoak dakarrena:

Etymology: Old English *culter* < Latin *culter* coulter, knife; in Old French *coltre, coulre*, French *coudre*, which may have influenced the Middle English and modern forms: compare however with *coulter* and dialect *cooter*, the phonetic development of Old English *sculder*, modern *shoulder*, dialect *shooder*. The spelling *colter* is preferred in American dictionaries; *culter* also given in modern dictionaries on account of its use by Shakespeare, appears to be since 17th cent. only dialect (e.g. in west Somerset).

Bukatzeko, frantsesez kodan zegoen albokaria bokalizatu zen (cf. *FALLITA > *falta* > *faute*, SALTĀRE > *sauter*, etab.). Aldakuntza hau XI. mendeko azken hamarkadetan hasi omen zen eta XIV. mendera arte iraun zuen indarrean (Gess, 1999):

- (3) Frantses zaharretik frantses modernora
fr. zah. *coltre, culre* /kultre/ > fr. *coudre*

Hegoaldeko galo-erromanikoan, /u/ > /y/ aldakuntza X. edo XI. mendean gertatu zen (Rohlf, 1970, 44. or.) eta /o/ > /u/ aldakuntza XII. edo XIII. mendean (Paden, 1996, 101. or.); adib. GÜTTA > /gotə/ > okz. *gota*, oraindik ere <o>-z idatzita ortografia modernoan, baina XII. edo XIII. mendetik /u/-z ahoskatzen dena: /gutə/ ~ /guta/ ~ /gute/ ~ /guto/.

3. G-ERROM. /KULTRƏ/ > BEARN. /KUDRƏ/

EHHEn esaten den bezala, *golde* hitzaren atzerriko jatorria onartzeko zailtasun bat da zubereraz eta erronkarieraz ere *golde* dugula (Mitxelena, 1977, 230. or.). Hitzegiaren egileek azaltzen duten moduan, hitza mailegua balitz eta iturrian /lt/ izango bagenu, ez genuke espero emaitza hori. Oro har, erronkarieraz eta zubereraz herskariak jatorrizko ahoskabetasuna edo ahostuntasuna mantendu dute albokari edo sudurkari baten ondoren, aldakuntzarik gabe. Alboko erromantzeetan ez bezala (Rohlf, 1977, 140. or.), ez dugu hiperzuzenketarik aurkitzen, nik dakidanez¹:

1 Maileguetan hiperzuzenketarik ez egoteak ematen digu arrazoi sendo bat pentsatzeko erronkarieta eta zuberera beste euskalkiak baino kontserbatzaileagoak izan direla puntu honetan (pace Lakarra, 2011/2014, 205.-206. or.; Urrestarazu, 2021). Euskararen eremu osoan, badugu joera zahar bat /nd/, /ld/ bezalako talde harmonikoen alde eta /nt/, /lt/ talde desharmonikoen kontra, ondare zaharrek hitz monomorfemikoetan ikus dezakegunez. Joera zahar horrek ekialdeko muturreko hizkeretan beste euskalkietan baino lehenago galdu zuen indarra, PLANTARIU eta INCUDE bezalako hitzak mailegatu baino lehen (Mitxelena, 1977, 355. or.; Hualde, 2017).

- (4) /l, n/ + herskari taldeak erronkarieraz eta zubereraz
 a. /l, n/ + herskari ahoskabe
 lat. TEMPORA > erronk. *tenpra*
 lat. PLANTARIU > erronk. *lantare*, zub. *lanthari*
 lat. INCUDE > zub. *ünkhüde*
 b. /l, n/ + herskari ahostun
 lat. ANGELU > erronk. *aing(u)ru*, zub. *aingürü*
 lat. IN GYRU > erronk. *unguru*, zub. *ingürü*
 zelt. *landa* > erronk. *landa*

Beraz, zergatik dugu *golde* eta ez ***golte* ekialdeko muturreko euskalkietan? Arrazoiak izan liteke hitza iragan zela zuberera-erronkarierara beste euskalki baten bidez. Hori da, hain zuzen Mitxelena proposatzen duena zub. *denbó(r)a* (vs. erronk. *tenpra*) esplikatzeko, aipatutako orri-azpiko oharrean.

Hala ere, Bearnoko gaskoian aztertzen ari garen hitza /kudrə/ esaten denez *-d/* batekin hain zuzen- eraginkorra da pentsatzea /t/-aren ahostuntzea jatorrizko hizkuntzan gertatu zela, ez euskaran. Hau da, euskarak bearnesetik mailegatu zuen hitzak /d/ zuen. Horregatik, zubereraz eta erronkarieraz /ld/ dugu eta ez /lt/. Euskalki guztietan jatorrizko taldea mantendu da aldatu gabe.

Gauza ezaguna da Pirinioetako zenbait hizkera gaskoitik ahostundu zirela albokari edo sudurkari baten ondoren, euskal hizkera gehienetan bezala: ALTERU > *aude* ‘beste’, SALTĀRE > *saudà*. Gertakariaren eremu geografikoa aski zabala zen garai batean, baina antza denez, atzera egin zuen geroago, hiperzuzenketak sortuz (Rohlf, 1977, 137.-140. or; Saroihandy, 1913). Gure hitzaren kasuan honelako garapen diakronikoa izango genuke Bearnoko gaskoian:

- (5) CŪLTRU > *koltru > *koldrə > bearn. /kudrə/

Saroihandy eta Rohlfsekin batera pentsatzen badugu ozenen ondoko ahostuntzea substratuaren eraginari edo elebitasun goiztiarrari zor zaiola, onartu behar dugu gertakari hau oso zaharra dela gaskoiez.

Argitu gabe geratzen zaigun azken gauza da zergatik ez dugun /r/-rik *golde* euskal hitzean, euskarak Bearnoko gaskoitik hartu bazuen mailegutik. Hurrengo atalean arduratuko naiz horretaz.

4. DARDARKARIAREN GALERA GASKOIEZ

Argi dago *koldrə batek ***goldre* edo ***goldere* emango zukeela euskaraz, eta ez *golde*, cf. *abere*, *andere* ~ *andre*. Beraz, bearn. zah. *koldrə ezin daiteke izan euskal *golde*-ren iturri zuzena.

Xehetasun fonologiko honetarako ere azalpena jatorriko hizkuntzan bilatu behar da, ez euskaran. Gaskoiez, /r/-aren galera gertakari erregularra da azentuaren ondoko Cr taldeetan: $\acute{V}(C).CrV\# > \acute{V}(C).CV\#$.

Erka ditzagun hurrengo adibideak lau hizkuntza edo hizkera galo-erromanikotan: frantsesa, katalana, languedoziera eta gaskoia. Lehen zutabean etimoak jarri ditut eta, argiago uzteko, azentua markatu dut hirusilabadunetan (gaskoiezko adibidetarako: R = Rohlfs, 1997, L = Lespy & Raymond, 1887):

(6) $\acute{V}(C).CrV\#$ hizkuntza galo-erromanikoetan

	frantsesa	katalana	languedoziera	gaskoia	
LĪBRU	livre	llibre	libre	libe	(R, L)
VĚNTRE	ventre	ventre	ventre	bente	(L)
LĚPŔRE	lièvre	llebre	lèbre	lèbe	(R, L)
PĪPĚRE	poivre	pebre	pebre	pebe	(L, R)
ĀRBŔRE	arbre	arbre	arbre	àrbe	(L, R)
BĪBĚRE	boire	beure	beure	bébe	(L ² , R)
CĀDĚRE	----	caure	caire	càde	(L, R)
PĚRDĚRE	perdre	perdre	pèrdre	pèrde	(L)
ĀLTĚRU	autre	altre	autre	aute ~ aude	(L, R)

Gaskoia beste hizkuntza galo-erromanikoekin konparatzen dugunean, ikusten dugu gaskoiez Cr taldeak soildu direla azentuaren ondoren. Hau da, (7)-ko soinu al-dakuntza gertatu zen hizkuntza horren berezko garapenean:

(7) r-aren galera gaskoiez
 $r > \emptyset / \acute{V}(C).C_V\#$

	pre-gaskoia	gaskoia
LĪBRU >	*libre >	libe
VĚNTRE >	*bentre >	bente
LĚPŔRE >	*lèbre >	lèbe
PĪPĚRE >	*pebre >	pebe
ĀRBŔRE >	*arbre >	àrbe
BĪBĚRE >	*bebre >	bébe
CĀDĚRE >	*kadre >	càde
PĚRDĚRE >	*perdre >	pèrde
ĀLTĚRU >	*altre (> *aldre) >	aute, aude

2 s. v. *sarra*: *Bebe u cop sarrat* 'boire un coup serré'.

Salbuespenez, metatesiaren aplikazioak desegin zuen galera-arauaren testuingurua, adib. PÁUPERE > *paubre* > *pràube* (Rohlf, 1977, 163. or.), cf. fr. *pauvre*³.

(7)-ko hitz batzuetarako aldaera bat baino gehiago aurkitzen da, e. g. *aute* ~ *aude* ~ *autre* ~ *altre*. Datu hauek ikusita, neogramatikoen irakaskuntzan sinisten dugunok ondorioztatu behar dugu bearnesez *koldrə hitzak ere *koldə aldakia garatu zuela; gero *r*-rik gabeko aldaki hori galdu bazen ere, izkribuz dokumentatu gabe. Soinu aldakuntzen erregulartasun printzipioak eskatzen du. Hain zuzen, FEWk *coute* (2/2. 1502b. or., s. v. *cülter*) forma dakar Gers-eko gaskoirako, /t/-rekin baina dardarkariaren galera erakusten duena. Gers ez da Biarno, baina Biarnorekin egiten du muga.

Gauza jakina da askotan soinu aldakuntzak estuki zehaztutako testuinguru batean hasten direla, kontestu zabalago batera hedatu baino lehen. Beharbada aztertzen ari garen *r*-aren galera disimilazio-galera bezala hasi zen, -rCr-, -lCr- kontestuetan: ÁRBORE > /arbrə / > /arbrə / ~ /arbə /, ÁLTERU > */aldrə / > */aldrə / ~ */aldə /, CŪLTRU */koldrə / > */koldrə / ~ */koldə / . Albokariaren bokalizazioak beste aterabide bat ireki zuen -lCr- sekuentzia saihesteko: */koldrə / ~ */koldə / ~ */kowdrə / (> bearn. mod. *coudre* /kudrə /). Oso litekeena da aldaeren arteko norgehiagoka horretan *coudre* ‘golde-burdin’ aldaera *r*-dunak irabazi izana *coude* (< CŌDA) ‘buztan’ hitzarekiko homofonia deserrosoa saihesteko.

5. BEARN. *KOLDƏ > EUSK. /GOLDE/

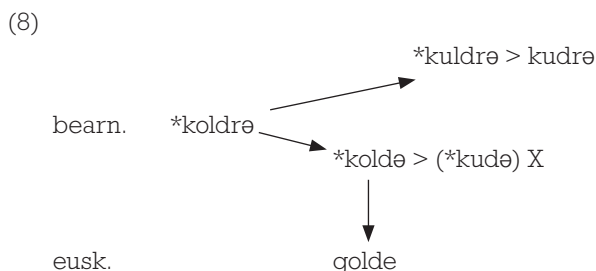
Ikusi dugunez, ziurtasun handiz esan dezakegu garai batean Bearnoko gaskoiez golde-burdinaren izena *koldrə zela, forma horretan dokumentatu gabe badago ere (baina beste hizkera-erromantze batzuetan /koltrə / ~ /kultrə / dokumentatuta dago). Hitzaren latinetik bearnesez modernorako bilakaeran beharrezko urrats bat da: CŪLTRU > *koldrə > /kudrə / *coudre*.

Ia ziurtasun berarekin esan dezakegu *koldrə hitzak *koldə aldaera bat ezagutu zuela. Gure hipotesia da *koldə horrek *golde* eman zuela euskaraz hitz-hasierako ahosuntze arau ezagunaren bidez. Azken bokalaren tinbrea den bezainbatean ere, espero dugun korrespondentzia dugu, cf. eusk. *eme* < gask. /hemnə /.

Bearnesez bertan *r*-rik gabeko aldaera galdu zen, beharbada CŌDA /kodə / > /kudə / ‘buztan’ hitzarekin sortzen zuen homofoniagatik, esan bezala. Aldiz, alboko Gerseko eskualdean, arazo horrek ez zuen /kutə / *coute* aldaerak iraun du.

3 Hitz bukaerako dardarkariaren galera beste gertakari guztiz desberdin bat da eta hedadura geografiko eta diakronia desberdina du. Konparatu adibidez, katalanez: CANTÀRE > kat. *cantar* /kəntá /, SAPÈRE > kat. *saber* /səbé / vs PERDÈRE > kat. *perdre* /pérdrə /. Gaskoi modernoaren ortografia normalduan *càder* eta *pèrder* motako infinitiboek (azentua erroan dutenek) daukaten bukaerako -r isila ez dator bat hitz horien bilakaera diakronikoarekin.

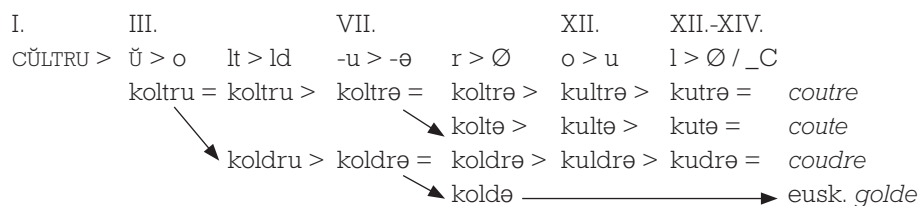
Mailegaketaren momentua nahiko zehazki datatu dezakegu: 2. ataleko bokal aldaketak gertatu ondoren –hau da, latina galo-erromanikoa bihurtu ondoren– eta gaskoiez /o/ azentuduna /u/ bihurtu baino lehen; baita /l/-aren bokalizazioa baino lehen ere. Esan bezala /r/-aren galeraren ondoren ere gertatu behar zuen, ondoko eskeman erakusten den bezala:

Bilakaera hauetako garapen gehienak datatu ditzakegu. Ondorioz, mailegaketaren garaia ere datatu daiteke aldi-leiho baten barnean. Alde batetik, mailegatzea CŪLTRU-tik *koldə-ra daramaten aldaketa guztiak gertatu ondoren kokatu behar da (ez VII. mendea baino lehenago). Bestetik, albokariaren bokalizazioa eta /o/ > /u/ aldakuntza baino lehen jarri behar dugu.

Antzaenez /o/ > /u/ aldakuntza XII. edo XIII. mendean gertatu zen okzitanieraren eremuan (Paden, 1996, 101. or.). Beraz, mailegua garai hori baino zaharragoa da. Gaskoiaren ezaugarri berezia den dardarkariaren galerarako (-CrV# > -CV#) ez dut dataziorik aurkitu, baina euskararen ebidentziak erakusten digu /ol/ taldeak /u/ bihurtu baino lehen gertatu zela. Aldakuntza desberdinen datazioari buruz dakiguna laburbilduz, badirudi ondorioztatu dezakegula euskarak *koldə mailegatu zuela VII. eta XII. mendeen artean, (9)-ko taulan erakusten dudan bezala. Soinu aldakuntza bakoitzaren pean aldakuntzaren emaitza ematen dut. Aldakuntza gaskoiaren eremu osoan aplikatzen ez denean, bi emaitza zerrendatzen ditut garai horretarako, aldatua eta aldatugabea. Aldakuntza bakoitzaren datazioa goiko lerroan jarri dut:

(9) Aldakuntzen kronologia

(9)-ko taulako azken zutabearen ematen ditudan emaitza modernoak diren bezainbat, *coudre* aldaera orokorra da hizkuntza galo-erromanikoetan, *coute* Gerseko gaskoian aurkitzen dena da, eta *coudre* bearnes modernoan daukaguna. Erakutsi bezala, nire proposamena da bearnesez ere dardarkaria erori zela, galera hori erregularra baita Biarnoko gaskoian ere, *koldə aldaera bat sortuz VII. eta XII. mendeen artean.

6. ALDERDI SEMANTIKOAK

Nahiz eta latinezko *culter* hitza ‘golde-burdirin’ esanahiarekin ere erabiltzen zen, hiztaren oinarritzko esanahia zabalagoa zen: ‘labana, ganibeta’. Geroago, *cultellus* bere txikigarria nagusitu zen esanahi hori adierazteko (CŪLTĒLLU > it. *coltello*, gazt. *cuchillo*, fr. *couteau*).

Hizkera galo-erromanikoetan, CŪLTRU-tik datorren hitzak bi esanahi ditu, hizkera-aren arabera, FEW (2/2,1502b or., s. v. *cŭlter*): «fort couteau fixé en avant de la charrue, pour fendre la terre» (= eusk. ‘golde-burdirin’, gazt. ‘reja de arado’, ing. ‘plowshare’), eta berriagoak izan behar duen ‘charrue’ (= gazt. ‘arado’, ing. ‘plow’). Euskaraz ere *golde* hitzak bi esanahi horiek ditu, baina, horietaz gain, badu hirugarren esanahi bat, alboko hizkuntzetan aurkitzen ez duguna. Hauexek dira OEHN aipatzen diren *golde* hitzaren esanahiak: 1. gazt. ‘arado’, 2. gazt. ‘reja de arado’, 3. ‘lur golde bat’, fr. ‘arpent’, gazt. ‘fanega, trozo de terreno que con una pareja de bueyes se puede labrar en un día’. EHHEn proposatzen den etimologian, hau da, *gor* + *-de*, ongi esplikatzen da hirugarren esanahia. Hemen egin dugun proposamen etimologikoan ere antzeko azalpen bat izan dezakegu, baina herri-etimologia delakoaren bidez; hau da, pentsatu behar dugu hiztunek *-te* ~ *-de* atzizkia ikusi zutela hitz horretan, jatorriz horrelakorik ez egon arren.

Beharbada, garapen semantiko hau ulertzeko, erdal ordaina ere hartu behar da kontuan. Erdaraz *yugada* hitzak bi esanahi ditu: lur neurri bat, egun bakar batean goldatzen den lur saila, eta lurra goldatzen duen idi pareia (ikus DRAE, *yugada*). Erronkarin *juada* hitza erabiltzen zen erdaraz lur neurri bat izendatzeko eta erronkarieraz *golde* hitzaren esanahi nagusia neurriarena zen, hain zuzen, ikus Estornés Lasa, 1997 s. v. *arado* eta *fanega*⁴.

Gainera, beharbada ez dugu ahaztu behar gaztelaniaz ere *arado* izena eta *arar* aditzaren partizipioa homofonoak direla: *el arado* vs. *lo arado*. Hain zuzen hizpide dugun esanahiarekin *arada* hitza aurkitzen da: «Porción de tierra que puede arar en un día una yunta» (DRAE, s. v. *arada*). Eta badirudi *arado* hitzak ere esanahi hori izan zuela leku eta garai batzuetan: «para que cada vno sea obligado de guardar el dicho pan a respeto de vn cafís de pan por cada arado de quantos senbró» (1479, Carta de confirmación y de las ordenanzas del Alhóndiga; argitarapena: Carande & Carriazo (1968, II, 327. or. apud CORDE).

Golde hitzaren semantikaren aldetik, beraz, ez dirudi oztopo handirik dagoenik artikulatu honetan egin dudana proposamen etimologikoa onartzeko, gaztelaniaz ere antzeko bilakaera semantikoak aurkitzen baitira.

4 Nire aita zena uztarroztarra zen eta gogoratzen naiz Uztarrozen bere adineko pertsonak eta zaharragoek *juada* izeneko lur-neurria erabiltzen zutela. Nire aitonaren denbora-pasa nagusi bat bere lur-sailak neurtzea eta mugatzea zen eta nik badut oroitzen argia erregistro sarrera kopia zahar batzuk begiz ikusi nituela Uztarrozeko etxean, non *juada* edo *jugada* hitza agertzen zen.

7. LABURPENA ETA ZENBAIT ONDORIO

Hemen proposatu dut lat. CŪLTRU hitza *koldə bilakatu zela bearnes zaharrean eta hori dela eusk. *golde* hitzaren jatorria. Mailegatzea VII. eta XII. mendeen arteko leihoan kokatu dut. Iruditzen zait datazio horrek ahalbidetzen duela hitza Euskal Herri osora hedatu izana.

Kontuan hartzeko puntu bat da hipotesi etimologiko honetarako aipatu ditudan soinu aldakuntza guztiak erregularrak direla. Honek proposamenaren sinesgarritasuna indartzen du. Hitzen bilakaera diakronikoan aldakuntza erregularrekin batera aldakuntza esporadikoak ere aurkitzen ditugu batzuetan, noski. Hala ere, proposamen etimologikoak ahulagoak dira, ene aburuz, aldakuntza esporadikoak proposatu behar ditugunean; are gehiago aldakuntza esporadikoak metatzen ditugunean hipotesi etimologiko batean.

Euskalaritzaren arloan egin dudak ekarpena euskal hitz baten historia argitzea izan da. Edo behintzat *golde* hitza mailegua dela esaten duen hipotesia ez baztertzeko arrazoiak –nire ustez pisuzkoak– eman ditut.

Manterolak (2020) erakusten duen bezala, batzuetan euskarak mailegatutako hitzak erabili ditzakegu maileguaren iturria den hizkuntzari buruz ere zerbait ikasteko. Hemen aztertu dugun hitzaren kasuan, hipotesia zuzena baldin bada, ebidentzia ematen digu gaskoiaren CrV taldeetako dardarkariaren galera datatzeko, behintzat. Bide batez esanda, ez dirudi gaskoiaren bilakaera fonologiko horren testuingurua ongi zehaztua izan denik aurreko lanetan (ikus Rohlfs, 1977, 163.-166. or.). Beharbada honetan ere badago ekarpenik⁵.

8. ERREFERENTZIAK

- Agud, M. & Tovar, A. (1988-1994). *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca I-XXI* (ASJUren gehigarriak, 37). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. <https://doi.org/10.1387/asju.8625>
- Carande, R. & Carriazo, J. M. (1968). *El tumbo de los Reyes Católicos*. Sevilla: Editorial Católica Española.
- CORDE = Real Academia Española (d. g. a).
- DRAE = Real Academia Española (d. g. b).
- EHHE = Lakarra, Manterola & Seguro (2019).
- Estornés Lasa, B. (1997). *Diccionario español-uskara roncalés / Erronkariko uskara-ren hiztegia*. Iruña: Nafarroako Gobernu.

5 Nire ustez, Rohlfsk ez ditu bilakaera diakronikoak ongi interpretatzen «azken silabaren galeraz» hitz egiten duenean. Gaskoiaren datu hauek diakronikoki ulertzeko ezinbestekoa da langedoziera edo beste hizkuntza galo-erromanikoekin konparatzea.

- Euskaltzaindia. (2005-2015). *Diccionario General Vasco/Orotariko Euskal Hiztegia*. <https://www.euskaltzaindia.eus> helbidetik eskuratua.
- FEW = Wartburg et al. (1922-2002).
- Gavel, H. (1930). Récréations linguistiques: golde, artho, ilhar(r). *Gure Herria*, 10(2), 156-162.
- Gess, R. (1999). Rethinking the dating of Old French syllable-final consonant loss. *Diachronica*, 16, 261-296.
- Hualde, J. I. (2017). Erronkarieraren garapen fonologiko dialektalaz. In A. Ensunza & A. Iglesias, (arg.), *Gotzon Aurrekoetxea lagunarterik hara* (175.-194. or.). Bilbo: UPV/EHU.
- Lakarra, J. A. (2011/2014). Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara batu zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz. In I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: Lehena eta oraina* (ASJUren gehigarriak, 69) (155.-241. or.). Bilbo: UPV/EHU.
- Lakarra, J. A., Manterola, J. & Seguro, I. (2019). *Euskal hiztegi historiko-etimologikoa (EHHE-200)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lespy, V. (1880). *Grammaire béarnaise suivie d'un vocabulaire béarnais-français* (2. argit.). Paris: Maisonneuve.
- Lespy, V. & Raymond, P. (1887). *Dictionnaire béarnais ancien et moderne*. Montpellier: Imprimerie Central du Midi.
- Loporcaro, M. (2011). Phonological processes. In M. Maiden, J. C. Smith & A. Ledgway (arg.), *The Cambridge history of the Romance languages* (1. libk. *Structures*, 109.-154. or.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Luchaire, A. (1877). *Les origines linguistiques de l'Aquitain*. Pau: Veronese. <https://archive.org/details/lesoriginesling00luchgoog> helbidetik eskuratua.
- Manterola, J. (2020). Aportaciones del vasco medieval a la reconstrucción del léxico protorromance. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 136(3), 625-657. <https://doi.org/10.1515/zrp-2020-0034>
- Marchello-Nizia, C., Combettes, B., Prévost, S. & Scheer, T. (arg.). (2020). *Grande grammaire historique du français*. Berlin & Boston: De Gruyter.
- Mitxelena, K. [Michelena, L.]. (1977). *Fonética histórica vasca* (2. argit.). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- OEH = Euskaltzaindia (2005-2015).
- Oxford University Press. (2021). *Oxford English Dictionary*. <https://www.oed.com/> helbidetik eskuratua.
- Paden, W. D. (1998). *An introduction to Old Occitan*. New York: Modern Language Association of America.
- Price, G. (1984). *The French language: Present and past*. London: Grant & Cutler.
- Real Academia Española (s. d. a). *Corpus diacrónico del español. Banco de datos (en línea)*. Madril: RAE. <http://corpus.rae.es/cordenet.html> helbidetik eskuratua.
- Real Academia Española (s. d. b). *Diccionario de la Real Academia Española*. Madril: RAE. <http://www.rae.es>. helbidetik eskuratua.
- Rohlf, G. (1970). *From Vulgar Latin to Old French* (V. Almazan-en & L. McCarthy-ren itzulpena). Detroit: Wayne State University Press.
- Rohlf, G. (1977). *Le gascon* (3. argit., Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, 85). Tübingen & Pau: Max Niemeyer Verlag & Marrimpouey Jeune.

- Saroihandy, J. (1913). Vestiges de phonétique ibérienne en territoire roman. *RIEV*, 7(4), 475-497.
- Schuchardt, H. (1893). [Erreseina:] G. von der Gabelentz, Baskisch und Berberisch. *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, 14, 334-338.
- Schuchardt, H. (1912). Romano-baskisches. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 36(1), 33-41. <https://doi.org/10.1515/zrph.1912.36.1.33>
- Straka, G. (1979). *Les sons et les mots. Choix d'études de phonétique et de linguistique*. Paris: Klincksieck.
- Urrestarazu Porta, I. (2021). *Gogoetak euskara batu zaharraren hausturaz*. Master amaierako lan argitaragabea. Gasteiz: UPV/EHU.
- Wartburg, W. von et al. (1922-2002). *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes* (25. libk.). Bonn, Heidelberg, Leipzig-Berlin & Bäle: Klopp, Winter, Teubner & Zbinden. <https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/index.php/site/index> helbidetik eskuratua.